

Функції мовних кліше в щоденному спілкуванні

Габор Черхатхалапі Халапі: Словник-балаканка: 7200 кліше, щоб говорити без упину з ким завгодно, про що і де завгодно

Будапешт: Видавництво «Tinta», 2025, 268 с.

Кожна людина принаймні один раз у житті опинялася в ситуації, коли відчувала, що було б доречно щось сказати, аби підтримати розмову, але не знала, як саме це зробити. Можливо, що потрапляла в комунікативну ситуацію, до якої не могла належним чином долучитися. У таких випадках може стати корисним «Словник-балаканка» [Dumaszótar] Габора Черхатхалапі Халапі – лексикографічна праця, у якій зібрано 7200 одиниць поширених кліше. Завдяки цим фразам і висловам можна легко підтримати розмову практично в будь-якій життєвій ситуації незалежно від теми, місця чи співрозмовника. Або, можливо, йдеться лише про влучне, ефектне завершення розмови? І в цьому разі згадане видання є корисним. Та чому ж ці запропоновані кліше залишаються доречними? Відповідь на це дає сам автор: «Усі вони мають у собі долю істини, більше того – у них закарбовано приховану мудрість» (с. 6). У передмові замість традиційного вступного слова подано інтерв'ю з автором, у якому розкрито численні «закулісні» подробиці укладання словника. Насамперед він намагається з'ясувати, що ж таке кліше – термін, який, визнаймо чесно, не такий вже й простий. Для цього автор звертається також до англійської мови, де подібні вислови називають *chlise* – виразами, що вживаються у спілкуванні за заздалегідь створеними мовними шаблонами. В англійській мові подібних виразів існує чимало, зокрема, поширеними є мовні шаблони, що використовують в обов'язкових, ритуалізованих розмовах про погоду. В енциклопедії «Українська мова» подано таке визначення: *кліше* – мовний засіб, стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і контекстах; мовний стереотип з позитивною функцією (Коваль, 2004, с. 255). У Словнику української мови читаємо визначення «ходовий, заяложений вираз» (СУМ, с.

439). У Тлумачному словнику угорської мови термін «klisé» має значення «затерта фраза або вислів» (ÉKsz.², с. 718). В угорській мові є не зовсім тотожний термін «közhely», поширений у значенні «давній загальновідомий вислів або твердження» (ÉKsz.², с. 763), проте в обох випадках ідеться про мовні одиниці, що є широко розповсюдженими серед носіїв мови.

До реєстру словника ввійшли вислови, зібрані з періодичних видань, що з'являлися упродовж останніх ста років. У передмові автор детально описує методику збору матеріалу: у пошуках таких прикладів він активно використовував електронні ресурси, виокремлюючи ті вислови, що відповідали визначенню «кліше». Під час опрацювання джерел впадало в око, що чимало кліше, які сьогодні активно вживають, вже сто років тому мали місце в друкованому слові, здебільшого зберігши первинне значення. До них, зокрема, належать: *гроші щастя не приносять, знання – сила, у здоровому тілі – здоровий дух, нація живе у своїй мові*, – отже нічого нового під сонцем. Ймовірно, стійкість і популярність кліше упродовж епох пояснюють тим, що чимало з них містять глибинні, загальнолюдські істини та життєву мудрість. Водночас надмірне уживання позбавляє їх виразності: вони втрачають вагу, зношуються, стираються з мовного ужитку. Корпус зібраних кліше згруповано за 315 тематичними категоріями або ж смисловими полями. З метою зручності пошуку ці категорії подано в алфавітному порядку, тож «велемовним» користувачам не доведеться довго шукати найвлучніші кліше. Обрані теми охоплюють увесь спектр повсякденного спілкування людей.

Розгляньмо приклади. Одним із рушіїв сучасного суспільства є гроші. Усім добре відомо: *гроші повинні обертатися*, адже лише так можна перетворити все навколо на джерело прибутку. У наш час майже *все – питання грошей*. Водночас, *щоб мати гроші – потрібно працювати*. Але, як подекуять, *той, хто працює, не має часу заробляти грошей*. Попри це, *праця – не ганьба*, бо саме вона, як кажуть, *звеличує людину*. Аби мати хліб насущний на завтра, *треба сьогодні працювати* – інакше можна й з голоду зомліти. Саме тому ми вимагаємо до «європейських» цін – «європейські» зарплати, щоб не доводилося робити гроші з *тих мізерних сум, що балансують на межі бідності*. У наведеному абзаці курсивом виділені кліше, взяті зі словника з трьох тематичних категорій – «Гроші», «Праця», «Зарплата», що наочно демонструють практичну користь цього невеликого словника. Водночас у ньому є такі тематичні категорії, які й сьогодні мають актуальне політичне забарвлення, зокрема «Нація», «Угорщина», «Демократія», залучено й групи, що відображають історичні політичні напрями, як-от «Соціалізм». Другою найоб'ємнішою категорією є «Спорт» (займає три сторінки). А якщо до цього ще додати, що футбол як окрема тематична категорія охоплює понад дві сторінки, то вислів «у ньому розуміються всі» цілком справедливий. У наш час, коли футбол особливо

популярний, чуємо такі загальновідомі фрази: *у футболі розуміються всі, у футболі не буває легких суперників, без голу немає перемоги, угорський футбол неможливий без команди «Фраді»* тощо. Ці вислови були актуальними ще за часів «золотої команди» [Aranycsapat], деякі з них виникли саме тоді. Об'ємною є тематична категорія «Праця», яка займає чотири сторінки.

«Словник-балаканка» [Dumasztár] може стати корисним для ознайомлення з різними тематичними категоріями кліше, зокрема «Мистецтво», «Поезія», «Живопис», «Музика», «Кулінарне мистецтво». Володіння ними знадобиться особам у товаристві, об'єднаному схожими інтересами. Добрий музикант розуміє всі мови, адже музика не знає кордонів, музика – це міст між культурами. Тобто, використовуючи такі усталені вислови, ми встановлюємо взаємодію з мовною спільнотою про тему музики, додаючи при цьому вагомий змістовний елементи до спілкування, і водночас дотримуємося максими відповідності Грайса, яка вимагає доречності висловлювання в конкретному комунікативному контексті.

Словник містить такі тематичні категорії, які загалом сприяють дотриманню принципу релевантності, тобто можуть бути корисними в різних мовленнєвих ситуаціях у межах різних комунікативних тем. Наприклад, загальновідомий вислів із категорії «Помилки» *людині властиво помилятися* є доречним у будь-якій ситуації, – ідеться про спорт, науку, релігію, торгівлю, працю тощо, де внаслідок хибного рішення виникає конфлікт. Першим кроком до його вирішення може бути визнання власної помилки або заспокійливе зауваження щодо помилки іншого, яке передає посил «нічого страшного».

Схожими за функцією є кліше тематичної групи «Ніщо/нічого», наприклад: *ні до чого, ні в якому разі, хвилюванню немає причин, або добре або ніяк*, – усі ці вислови також можуть допомогти в найрізноманітніших мовленнєвих ситуаціях як засіб підтримки спілкування.

«Словник-балаканка» – цінний матеріал, який може стати корисним в освітньому процесі. Його можуть використовувати педагоги й учні, особливо на практичних заняттях. Словник може стати ефективним інструментом у процесі навчання фразеології у закладах загальної середньої освіти, адже в ньому представлено:

- 204 прислів'я (наприклад, *діло майстра величає*);
- 82 варіанти прислів'їв (*не помиляється тільки той, хто нічого не робить*);
- 13 пародій на прислів'я (*краще сьогодні долар, аніж учора два; покажи свою хату, я скажу хто ти*);
- 202 крилаті вислови (*під оливковими деревами немає миру* – Джузеппе Де Сантіс);
- 72 варіанти крилатих висловів (*ти для мене як наглядяч для в'язня* – Вільям Шекспір).

Серед загальноновживаних висловів чимало таких, що цілком відповідають категорії стандартних мовних формул. Кліше, які з'являлися в різні історичні періоди у формі фразеологізмів, крилатих висловів, прислів'їв чи усталених мовних зворотів, яскраво демонструють, що фразеологічні категорії не є чимось сталим чи незмінним. Сьогодні, наприклад, деякі крилаті вислови або їхні варіанти можемо побачити серед графіті, написів на футболках, та інших побутових текстів – у нових контекстах, які доповнюють традиційні фразеологічні одиниці та формують нові мовні категорії.

Наприклад:

*коли ми сваримося один з одним – з'являється третій, що сміється,
шукай жінку, якщо хочеш дійти до суті проблем.*

«Словник-балаканка» стане у пригоді й тим, хто часто відчуває, що не розуміє якоїсь теми, а отже – не має чого додати до розмови. Проте за допомогою деяких усталених виразів, узятих із цього словника, читачі зможуть доречно продовжити розмову, не вдаючись до незручного мовчання. Навіть ті, хто полюбляють багато говорити, так звані «балакучі», теж зможуть розширити свій мовний арсенал завдяки «Словнику-балаканці», роблячи своє мовлення виразнішим і яскравішим. Більше того, як зазначає автор у передмові, цей словник стане справжнім відкриттям для всіх, хто любить угорську мову, вміє дивуватися мовним зворотам. Саме вони й стануть шанувальниками «Словника-балаканки», бо знають, що слово має велику силу навіть тоді, коли воно перетворюється на кліше.

Кормочі Золтан, Барань Адальберт

Література

1. Коваль Алла 2004. Кліше. In: Русанівський В. М. та ін. ред. *Українська мова. Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, с. 255.
2. СУМ = Жайворонок Віталій гол. ред. 2012. *Словник української мови*. Київ: ВЦ «Просвіта».
3. ÉKsz.² = Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

References

1. Koval, Alla 2004. Klishe [Cliché]. In: Rusanivskyi V. M. et al. eds. *Ukrainska mova. Entsyklopediia. Vydannia druhe, vypravlene i dopovnnene*. Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, s. 255. (In Ukrainian)

2. SUM = Zhaivoronok, Vitalii ed. 2012. *Slovník ukraïnskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: VTs «Prosvita». (In Ukrainian)
3. ÉKsz.² = Pusztai, Ferenc ed. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás* [Concise Hungarian Explanatory Dictionary. Second, Revised Edition]. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian)

Кормочі Золтан, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. Католицький університет ім. Кароля Естергазі, Інститут підготовки вчителів початкових класів та вихователів закладів дошкільної освіти, старший викладач. karmacsi.zoltan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1483-9750.

Барань Адальберт, доктор філософії, доцент. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. Ніредьгазький університет, кафедра англійської мови та культури, старший викладач. barany.bela@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9950-5601.

Zoltán Karmacsi, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. Eszterházy Károly Catholic University, Institute for Teacher and Preschool Education, senior lecturer. karmacsi.zoltan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1483-9750.

Béla Bárány, PhD, associate professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. University of Nyíregyháza, Department of English Language and Culture, senior lecturer. barany.bela@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9950-5601.

Karmacsi Zoltán, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Tanító- és Óvóképző Intézet, adjunktus. karmacsi.zoltan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1483-9750.

Bárány Béla, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. Nyíregyházi Egyetem, Angol Nyelv és Kultúra Intézeti Tanszék, adjunktus. barany.bela@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9950-5601.